

**ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М. І. ПИРОГОВА**

Кафедра українознавства

**Українська мова як засіб професійного
спілкування медика**
(актуальні проблеми сучасного медичного
термінознавства)

Вінниця – 2016

Затверджено

центральним методичним комітетом ВНМУ ім. М. І. Пирогова

Протокол № від 2016 р.

Укладач: к. ф. н., доц. Г. П. Краєвська.

Рецензенти: к. ф. н., доц. кафедри українознавства ВНМУ ім. М. І. Пирогова
Я. С. Білик;

к. пед. н., доц. кафедри українознавства ВНМУ ім. М. І. Пирогова
Лісовий М. І.

Редакційно-видавнича група:

відповідальний редактор

заст. відпов. редактора

редактор

секретар

– проф. Ю. І. Гумінський

– проф. В. С. Тарасюк

– ст. науковий співробітник,

к. психолог. н. Н. Д. Корольова

– викл. О. М. Лисенко

– викл. Л. А. Ткаченко

Навчальний посібник адресовано студентам, що вивчають українську мову (за професійним спрямуванням).

Мета посібника – ознайомити студентів-медиків із видами та формами фахового спілкування. Навчити оперувати медичною термінологією з урахуванням базових лексико-семантичних явищ медичної терміносистеми. Матеріали посібника допоможуть удосконалювати рівень професійного спілкування та фахової мовної компетенції загалом.

Посібник може використовуватись як під час аудиторної роботи, так і для самостійного опрацювання.

Зміст

Розділ 1. Мова професійного спілкування медика

1.1. Спілкування як інструмент професійної діяльності медика

1.2. Різновиди медичної фахової мови

Запитання та завдання до розділу

Розділ 2. Термін як складова медичної фахової мови

2.1. Термін. Терміносистема

2.2. Історія української медичної термінології

2.3. Активізація процесу становлення української медичної термінології у XIX –XX ст. і до сьогодні

Запитання та завдання до розділу

Розділ 3. Лексико-семантична організація медичної термінології

3.1. Паронімія як вияв лексико-семантичних відношень у медичній термінології

3.2. Полісемія та омонімія в медичній терміносистемі

3.3. Антонімія медичних термінів

3.4. Синонімія

3.4.1. Терміни-епоніми як спосіб вияву синонімії в медичній термінології

Запитання та завдання до розділу

Розділ 4. Усталені вислови в медицині

4.1. Кліше. Види кліше

Запитання та завдання до розділу

Розділ 1. Мова професійного спілкування медика

1. 1. Спілкування як інструмент професійної діяльності медика

У спілкуванні реалізується уся система ставлень людини до інших людей. Сучасна наука розглядає *спілкування* як обмін інформацією, взаємодію, сприймання людини людиною. Спілкування охоплює різні сфери соціальної взаємодії людей, зокрема професійну.

В українському мовознавстві нещодавно почали виділяти спеціальну (фахову) мову – особливий функціональний різновид літературної мови, що обслуговує професійну сферу спілкування.

Українська мова професійного спілкування починає формуватися з II пол. XIX ст., цьому сприяв розвиток наукової мови і створення українських термінологій різних галузей знання.

У професійній комунікації на основі психологічних і соціальних особливостей статусу партнерів у комунікації – відправника мови і адресата – дослідники виділяють як самостійні інтерпрофесійну та інтрапрофесійну комунікації. Інтерпрофесійна комунікація складається з мовних актів, у яких професійні ролі комунікантів не збігаються. Характерним прикладом у цьому випадку є спілкування «лікар – пацієнт». Інтрапрофесійна комунікація здійснюється всередині певної соціально-професійної спільноти («лікар – лікар»).

Залежно від виду комунікації мовець повинен підбирати відповідні мовні знаки. В умовах інтрапрофесійної комунікації мова насичується спеціальними термінами, словами й виразами, використання яких передбачає той самий необхідний професіоналізм у розмові фахівців; однак, під час інтерпрофесійного спілкування мова лікаря повинна бути адаптованою, зрозумілою пацієнту.

1. 2. Різновиди медичної фахової мови

Розглядають такі різновиди мови професійного спілкування медичних працівників – медичної професійної мови: *мова медицини (медична наукова мова), медична розмовна мова, мова медичної документації, мова медичної реклами.*

Медична наукова мова – головний кодифікований різновид професійної мови медичних працівників, що слугує для наукового спілкування у галузі медицини (медичної науки). Основу цієї мови становить медична термінологія, загальнонаукові терміни, інші мовні засоби, які вживаються переважно для оформлення наукового тексту. Застосовується в інтрапрофесійній та інтерпрофесійній писемній та усній комунікації (жанри: дисертація, монографія, підручник, медичний словник, наукова стаття на медичну тему, патент, інструкція щодо медичного застосування препарату, наукова доповідь на медичну тему, лекція на медичну тему, наукова дискусія на медичну тему, участь у радіо-, телепрограмі тощо).

Медична розмовна мова – різновид медичної професійної мови, що обслуговує сферу усного діалогічного спілкування працівників медичної галузі і використовує такі засоби номінації: офіційні, повні, стандартні медичні терміни, «напівофіційні» терміни (скорочені терміни, додаткові, нестандартні терміни-назви, застарілі терміни, терміни-неологізми), «неофіційні» терміни (професіоналізми, професійні жаргонізми, арготизми, суржикові, просторічні форми).

За сферою використання і мовними особливостями є підстави виділити два варіанти медичної розмовної мови: *мову медичної практики і власне розмовну мову працівників медичної галузі.*

Мова медичної практики реалізується в офіційних ситуаціях спілкування медичного працівника під час виконання професійних обов'язків. Використання такого виду мовлення передбачає певне

обдумування або підготовку. У цьому різновиді переважають кодифіковані мовні засоби.

Власне розмовна мова працівників медичної галузі реалізується спонтанно.

Застосовується медична розмовна мова в інтрапрофесійній та інтерпрофесійній усній комунікації (жанри: консилиум, оперативна нарада («п'ятихвилинка»), ділова розмова медичних працівників, бесіда медичних працівників на професійну тему, усна інструкція щодо медичного застосування препарату, записка, розмова з пацієнтом, розмова з родичами (друзями) пацієнта, ділова телефонна розмова та ін.).

Мова медичної документації – кодифікований різновид професійної мови медичних працівників, що задовольняє потреби офіційного спілкування в галузі охорони здоров'я. Для цього різновиду характерне використання спеціальної термінології або термінологізованих засобів мови, специфічних синтаксичних конструкцій (стандартних формул, кліше), а також стійких термінологічних словосполучень, медичних термінів. Застосовується в інтрапрофесійній писемній комунікації (жанри: медична карта стаціонарного хворого, медична карта амбулаторного хворого, карта розвитку новонародженого, історія пологів, історія розвитку дитини, листок лікарських призначень, протокол медичного огляду для встановлення факту вживання психоактивної речовини та стану сп'яніння, консультативний висновок, направлення в стаціонар, рецепт, витяг з медичної карти амбулаторного, стаціонарного хворого, медичне свідоцтво про народження, медична довідка та ін.).

Мова медичної реклами – вторинний вид медичної професійної мови, у якому поєднуються усі різновиди цієї мови, емоційно-експресивні засоби усіх мовних рівнів, стилістичні фігури і тропи з метою інформування адресата про певні медичні факти та впливу на нього через засоби масової інформації. Існують такі жанри мови медичної реклами: газетне (журнальне) рекламне оголошення, радіо-, телевізійне рекламне оголошення, рекламний

плакат, рекламний кліп, оголошення-виступ з метою рекламування медичних послуг чи лікарських засобів.

Очевидно, що медична реклама призначена для відповідних фахівців. У такому випадку всі жанри мови медичної реклами мають належати до інтрапрофесійної комунікації. Однак, у сучасному комерціалізованому суспільстві ситуація зовсім інша: виробники переважно орієнтують рекламу та її мову на все суспільство. Таким чином, всі жанри мови медичної реклами можна віднести як до сфери інтрапрофесійної, так й інтерпрофесійної комунікації.

Запитання та завдання до розділу

Завдання № 1. Дайте відповіді на питання.

1. Що таке спілкування?
2. Коли почала формуватися українська мова професійного спілкування? Чим це зумовлено?
3. Які види комунікації на основі психологічних і соціальних особливостей статусу партнерів виділяють дослідники?
4. У чому полягає специфіка інтерпрофесійної комунікації?
5. Які особливості інтрапрофесійного спілкування?
6. Які існують різновиди фахового спілкування медичних працівників?
7. У яких видах (жанрах) медичної комунікації застосовується медичне наукове мовлення?
8. Які вимоги висувають до мови медичної реклами?
9. У якому виді фахового спілкування медика найчастіше трапляються помилки? Чому?
10. Які види фахового спілкування медичних працівників є елементами інтерпрофесійної комунікації, а які інтрапрофесійної?

Завдання № 2. Погодьтеся або заперечте твердження.

1. Українська мова професійного спілкування почала формуватися у 17 ст.
2. Фахова мова – це особливий функціональний різновид просторічної мови, що обслуговує професійну сферу спілкування.
3. Інтерпрофесійна комунікація здійснюється всередині певної соціально-професійної спільноти.
4. Інтрапрофесійна комунікація складається з мовних актів, у яких професійні ролі комунікантів не збігаються.
5. Виділяють чотири різновиди мови професійного спілкування медичних працівників.
6. Жанрами медичної наукової мови є медична карта стаціонарного хворого, медична карта амбулаторного хворого, карта розвитку новонародженого, історія пологів тощо.
7. Основу медичної наукової мови становить медична термінологія, загальнонаукові терміни, інші мовні засоби, які вживаються переважно для оформлення наукового тексту.
8. Мова медичної документації використовується під час написання дисертацій, монографій, підручників, наукових, науково-популярних статей на медичну тему, укладання медичних словників, патентів.
9. Мова медичної реклами є вторинним видом медичної професійної мови, у якому поєднуються усі різновиди фахового мовлення медика.
10. Під час оформлення медичної документації використовують повні, стандартні медичні терміни, «напівофіційні» терміни (скорочені терміни, додаткові, нестандартні терміни-назви, застарілі терміни, терміни-неологізми), «неофіційні» терміни (професіоналізми, професійні жаргонізми, арготизми, суржикові, просторічні форми).

Завдання № 3. Адаптуйте текст інтрапрофесійної комунікації на такий, що може бути проголошений під час спілкування з нефахівцем.

Хвороба Альцгеймера

Хвороба Альцгеймера – це захворювання головного мозку дегенеративного характеру, що виявляється у формі зниження інтелекту.

Хвороба Альцгеймера є однією з найбільш поширених форм деменції.

Це захворювання провокується дегенерацією нейронів. Зокрема хвороба Альцгеймера призводить до поступового зниження уваги і пам'яті, крім цього відзначаються порушення в процесах мислення в комплексі зі здатністю до навчання.

На сьогодні лікування хвороби Альцгеймера є неможливим з причини її невиліковності. Однак, існує низка препаратів, використання яких дає можливість сповільнити прогресуючий перебіг хвороби, а також послабити або усунути актуальну симптоматику.

Завдання № 4. Трансформуйте текст так, що б його можна було використати під час інтрапрофесійної комунікації (наукова доповідь).

Хропіння

Намагатися заснути поруч з людиною, яка хропить – одне з найбільш неприємних занять. Але, незважаючи на роздратування, згадайте про те, що хропіння може бути ознакою хвороби серця і порадьте своєму сусідові по ліжку звернутися до лікаря.

Хропіння – це періоди під час сну, коли у людини зупиняється дихання (на 20-30 секунд, у рідкісних випадках може досягати 2-3 хвилин). Воно може бути пов'язане з багатьма природними змінами в організмі, які збільшують ризик розвитку хвороб, пов'язаних з крововиливом у м'яз серця чи мозок. Хропіння також може бути ознакою прискороеного серцебиття, що призводить до погіршення кровотоку. Лікування хропіння може знизити ризик розвитку в людини проблем із серцем.

Завдання № 6. Підберіть зразки медичної реклами, де трапляються помилки.

Розділ 2. Термін як складова медичної фахової мови

2.1. Термін. Терміносистема

Термін (лат. *terminus* «кордон», «межа») – це спеціальне слово чи словосполучення, прийняте у певній професійній сфері й уживане в особливих умовах. Термін є членом певної термінологічної системи, що належить до тієї чи іншої галузі науки, техніки, виробництва, концептуальний зміст терміна визначається його місцем у терміносистемі.

Терміносистема – система термінів у певній галузі, підгалузі наукового або технічного знання, що обслуговує наукову теорію або наукову концепцію. Джерелами терміносистем слугують термінології. Але, на відміну від термінології, терміносистема формується не разом з формуванням певної науки, а відповідно до етапів формування теорії цієї науки.

Кожен термін має свою дефініцію (точне наукове визначення) разом з іншими термінами тієї ж галузі знання. Терміни, на відміну від загальноновживаних слів, усередині свого термінологічного поля, як правило, однозначні. Однак, те саме слово може бути терміном різних галузей знання, тобто вступати в омонімічні відношення. Терміни протиставлені загальній лексиці тим, що вони пов'язані з певною науковою концепцією: у терміні відбиваються результати наукових досліджень і їхнє теоретичне осмислення. Терміни входять до загальної лексичної системи мови. Вони є свідченням взаємопроникнення термінологічної і нетермінологічної лексики, віддзеркалюючи процеси термінологізації та детермінологізації. Під термінологізацією розуміють процес переходу загальноновживаного слова літературної мови в терміни, що проходить двома шляхами:

- 1) полягає у тому, що в загальноновживаному слові ніби відтинають його лексичне значення і надають йому точне визначення – дефініцію. Часто наукове поняття зовсім не містить у собі ті ознаки, що становлять значення

загальноживаного слова. Тому в науково-популярній літературі особливо пояснюються саме такі терміни, що є омонімами до загальноживаних слів;

- 2) полягає в тому, що при створенні терміна використовується подібність одного предмета чи явища до іншого (запозичення слів із літературної мови). У цьому випадку в основі термінологізації лежить метафора, зокрема відбувається перенос найменування, і термін виступає як метафора до слова літературної мови. В окремих випадках терміни запозичуються з просторіччя, навіть жаргону.

Одним із найважливіших способів утворення термінів є запозичення з іноземних мов, оскільки цей шлях забезпечує однозначність і визначеність цих слів, а також відповідає сучасній тенденції щодо міжнародної стандартизації термінології.

2.2. Історія української медичної термінології

Періодизація розвитку медичної терміносистеми збігається з етапами становлення української загальнонаукової термінології. У розвитку клінічної термінології науковці виділяють 5 основних етапів: перший (XV – I пол. XIX ст.); другий (II пол. XIX – поч. XX ст.); третій (1917– поч. 30-х рр. XX ст.); четвертий (поч. 30-х рр. XX – кін. 80-х рр. XX ст.); п'ятий етап (90-і рр. XX ст. – поч. XXI ст.).

Практичну та наукову медичну сферу першого періоду обслуговувала відповідна галузева підмова, необхідним компонентом якої була система медичної лексики. В українських писемних пам'ятках цього періоду (рукописних Травниках, Лікарських порадиниках XVI – XVIII ст. тощо) широко представлені назви тогочасних медичних понять, здебільшого найменування праслов'янського походження (*недуга, неміч, слабість, короста, лишай*), а також іншомовні термінолексеми (*дизентерія, холера, чума, малярія*), які починають активно входити до загального і медичного вжитку.

Упродовж другого періоду розпочалося свідоме формування української медичної термінології через нагромадження термінологічного матеріалу, закладання теоретичних основ медичної термінології. У медичних текстах цього періоду зафіксоване паралельне вживання іншомовних і питомих найменувань (*дифтерит – обкладки, скарлатина – гариця* та ін.), що свідчить про пошуки власне українських відповідників до запозичених термінів та активне освоєння останніх (*бактерії, мікроскоп, організм, scarlatin, streptococcus* тощо).

Термінотворчий процес третього періоду набув рис цілеспрямованої наукової діяльності, що передбачала розбудову української термінології. Лексикографічні праці О. Курило «Російсько-український словничок медичної терминології» (Київ, 1918); М. Галина «Російсько-український медичний словник» (Київ, 1920); Б. Александровського «Шкільний медичний словник (за Галиним)» (Полтава, 1924); О. Корчака-Чепурківського «Номенклатура хвороб. Латинсько-українські назви хвороб та російський покажчик до них» (Київ, 1927) ґрунтувалися на концептуальних засадах, що поєднують, з одного боку, намагання вживати народну питому лексику, а з другого – прагнення наблизити її до міжнародної.

Упродовж четвертого періоду спостерігаємо гальмування розвитку національної наукової термінології, орієнтація української термінології на російську, наслідком чого стало вилучення з фахового спілкування лікарів багатьох українських термінів (напр.: *ломець, правець, бігунка, конання, слабування, навіювання* та ін.), зменшення кількості друкованої медичної україномовної продукції.

Наступний (п'ятий) період розвитку медичної термінології позначений процесами її перегляду, відродження та упорядкування з дотриманням чітких концептуальних засад у термінотворенні та терміновживанні, а саме: відповідність позначуваному поняттю, структурі мови, доцільності запозичень за умови збереження національної специфіки терміносистеми, відновлення органічних для української мови словотвірних

моделей (*стисний біль, жарознижувальний засіб, завідувач відділення* тощо). На сучасному етапі внаслідок активізації національного відродження в усіх галузях починає розширюватися і сфера функціонування української медичної термінології (наукова, практична, навчальна діяльність).

2.3. Активізація процесу становлення української медичної термінології у ХІХ –ХХ ст. і до сьогодні

Систематичне опрацювання української медичної термінології розпочалося у другій половині ХІХ ст. У середині ХІХ ст. українська мова ще не застосовувалась у сфері наукового спілкування (за поодиноким винятком гуманітарних наук), адже староукраїнська літературна мова як мова науки на той час вже занепала, лікарі-науковці й лікарі-практики у науковій комунікації послуговувалися мовами метрополій: російською, німецькою, польською, а також французькою, латинською. Отже, української медичної термінології на той час не існувало. Але була потреба в популяризації знань серед народу, а як наслідок створення української термінології.

На сторінках «Основи» у статті «Замітка о русинской терминологии» (1861) М. Левченко висловлює думки, що, оскільки потрібні книжки, написані мовою, зрозумілою для народу, необхідно створити й наукову термінологію з різних галузей знань. Автор пропонує, по-перше, «терміни наукові складати в дусі народної мови, так, щоб згодом вони були прийняті самим народом»; по-друге, утворювати терміни загальнозрозумілі і, по-третє, приймати іншомовні терміни тільки легковимовні. М. Левченко позитивно оцінює досвід чехів та поляків у цій справі і пропонує невеликий український («русинський») термінологічний словник, у якому подає переклад 128 наукових термінів, здебільшого інтернаціоналізмів, уживаних у російській мові, мовою українською, напр.:

алкоголь – винець;

атом – первень;

ботаника – рослинниця;
фабрика – виробня;
циркуль – кружало тощо.

Цю ж тенденцію підтримав і популяризував П. Єфименко в рецензії «По поводу замѣтки Левченка» («Основа», 1862). П. Єфименко теж обстоює принцип укладання української термінології.

Думка створити українську наукову термінологію знайшла прихильників і в Західній Україні. На початку 1892 р. у Львові було організовано Наукове товариство ім. Шевченка, яке мало головним своїм завданням «плекати та розвивати науки в українсько-руській мові». Роботу із збирання і створення української медичної термінології розгорнула математично-природописно-лікарська секція, що видавала «Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ» (із 1897) і «Лікарський збірник» (1898 – 1904).

Чимало цінних думок було висловлено під час дискусій про шляхи формування української хімічної термінології. В. Левицький обстоював народницькі традиції: термін повинен бути зрозумілим людям без вищої освіти, легким для запам'ятовування та мав «будуватися» з національних морфем. Напр.:

Ferrum – залізо,
Aurum – золото,
Kalium – потас,
валентність – вартісність тощо.

В. Левицький показав, що українська мова має не менший запас словотворчих засобів для передавання наукових понять, ніж будь-яка інша.

Терміносистема В. Левицького функціонувала у науковому й освітньому житті Галичини протягом кількох десятиліть, фіксують ці терміни й основні українські медичні словники 20-х рр. ХХ ст.

За народну термінологію у фізиці виступав Іван Пулюй, у ботаніці – Іван Верхратський, у хімії також Іван Кандяк і Роман Цегельський.

Новим поштовхом до розвитку української медичної термінології стало повалення російського царизму та недовготривалий період відновлення української державності. Тоді українська мова набула статусу державності, що стало передумовою її запровадження у всі сфери спілкування, зокрема в наукову й офіційно-ділову, проведення широкої цілеспрямованої термінологічної праці. За ці роки видано дев'ять медичних словників.

Координацію роботи з уніфікації термінології здійснює Інститут української наукової мови Академії наук (ІУНМ), заснований 1921 року.

Головою Інституту був академік Агатангел Кримський. ІУНМ поставив на науковий ґрунт справу розбудови загальноукраїнської термінології. В ІУНМ працювало 6 відділів. У природничому відділі діяла медична секція.

Працівники ІУНМ термінологічну працю базували на таких головних принципах: 1) термінологія має бути народною; 2) у разі відсутності готового терміна в народній мові треба створити його з власномовних морфем; 3) якщо новостворений термін був цілком непридатний, то наукову назву запозичали з мови-джерела; 4) термін повинен бути легкозрозумілий – мати прозору внутрішню форму; 5) назва поняття має бути точна й однозначна; 6) термін повинен бути гнучкий (пластичний) – придатний для творення похідних термінів; 7) термін повинен бути доброзвучний і економний.

У 20-х на поч. 30-х рр. ХХ ст. значно розширюється сфера функціонування української мови у медичній науці та освіті.

Отже, у термінотворенні науковці в той час орієнтувалися на українську мову.

Так, наприклад, Олена Курило вважала, що в наукових розвідках треба обмежитися міжнародною термінологією, цілком доступною й зрозумілою тим, хто читатиме ці розвідки, «але як виходити з того, що термінологія переважно для школи має бути, то педагогічний принцип має бути один із головних». Цим принципом вона керувалася під час створення «Російсько-українського словничка медичної термінології» (Київ, 1918), який призначався для шкільного вжитку, редагування словника «*Nomina anatomica*

исгаіпіса» (Київ, 1925). Перекладаючи російські слова, намагалася використовувати лексеми, побудовані з власне українського мовного матеріалу:

*артерия – б'ючка, б'ючиця,
перепонка – плінка, тарабанчик,
радужная оболочка – веселкова оболонка,
желудочек сердца – комірка серця,
роды – родиво, поліг, злоги,
сознание – тямок, томління,
кисть руки – кетяг, китиця тощо.*

Деякі такі терміни, зафіксовані в словничку О. Курило, усталились. Наприклад, *гомілка, волокно, повіка, рухомий нерв, дихання, шлунок, зір, легені, сухожилля, тім'я, тканина* та ін. Нечисленні іншомовні слова (*лімфа, капіляри, аорта, анатомія*) подано серед власне українських синонімів.

Значний вплив на розвиток української медичної термінології свого часу мали концептуальні засади, на яких ґрунтувався «Російсько-український медичний словник» М. Галина, переглянутий і остаточно впорядкований редакційною комісією під головуванням професора медичного факультету Київського державного українського університету Овксентія Корчака-Чепурківського (Київ, 1920) і «Медичний латинсько-український словник» М. Галина, виданий спілкою українських лікарів в Чехії.

За М. Галиним, в народній мові існує системність в номінуванні хвороб, як-от:

1) ціла низка назв хвороб, що розвинулися в результаті запальних процесів, закінчуються на **иця**, напр.: *пропасниця, підвійниця, трясовиця, мот(у)лиця, жовтяниця, порплиця, попілиця, нежитиця*;

2) багато слів на позначення хвороб шкіри і новоутворів закінчуються на **ак, як, ка**, наприклад: *боляк, гнояк, пістряк, жиляк, чиряк, щипак, сверблячка, вразка, осипка, гнояночка* тощо;

3) низка термінів, що стосуються захворювань кісток (*гостець*), м'язів (*ломець, камчук*), суглобів (*грить*), мають свої морфемні закономірності: *грець, багровець, підвій, телій, кошуля, гуля, протрит, завина, сухоти, остуди, уломи, мимохід, причинна, (в)огник, спалень, оход, жабур, чемір* тощо.

Ці спостережені закономірності підказують науковцю той шлях, «котрим виявилася власна творчість українського народу, шлях, яким і ми мусимо йти при перекладі медичної наукової термінології, щоб наблизити її до розуміння народу».

Далі порівнюючи «народню українську термінологію, в її патологічній галузі, з такою ж греко-латинською», М. Галин робить висновок, що «українське закінчення *иця* для хороб осередніх оруддь і хороб загальних організму, відповідає латинському **itis**, іноді **ia, is**; українське **ак, як, ик** має таке ж значіння як грецьке **ома, ема**, а решта термінів з закінченням **ець, ень, ій, на, ка, ти, ми, ам, ур, ір** і т.д. відповідатимуть греко-латинським закінченням **us, um, is, ma, in** і т. д.». Дослідник також виявляє ще й такі паралелі між префіксами двох мов: **peri** відповідає укр. **о**, напр. *о-кіст(я)* – **peri-ostum**, «коли хоче зазначити, що на кістці ще щось є, щось її обгортає»; **para** – *при, коло*; **endo** – *середно* або *осеред*; **epi** – *на*; **extra** – *поза*; **hyper** – *над* (... мірно), *понад* тощо.

Згідно з концепцією М. Галина, у самому слові має міститися вказівка як на характер захворювання (позначається суфіксом або закінченням), так і на хворий орган, частину тіла (позначається коренем слова). Якщо латинський термін утворено способом складання основ, то таку ж будову повинен мати й український термін, з відповідними афіксами. Головна вимога при цьому – «щоб пні новоскладеного терміну були не вигадані, а суто українські і зрозумілі».

Концепція М. Галина мала на меті використати досвід інтернаціональної медичної термінології для розбудови української

терміносистеми, сприяти піднесенню медичної освіти українського народу, оптимізації спілкування в медичній галузі, насамперед лікаря та пацієнта.

До упорядкування словників М. Галина були залучені відомі діячі науки і культури, що забезпечувало словникам високий науковий рівень (фаховий і мовний), а також загальноприйнятність по всій Україні.

На засадах термінологічної концепції М. Галина базувалась більшість лексикографічних медичних праць 20-х років. Серед них – «Медичний російсько-український словник» В. Ф. Кисільова. Це, очевидно, найбільший український медичний словник 20-х років ХХ ст., був ухвалений до друку медичною секцією природничого відділу Інституту української наукової мови.

В. Ф. Кисільов переважно фіксує терміни із словників М. Галина (у т. ч. з афіксом *-иця*), проте серед термінологічних варіантів частіше ставить на першому місці інтернаціоналізм, а не термін, побудований з власне українського мовного матеріалу. У цей медичний словник також вперше уведено низку іншомовних лексичних запозичень.

У II половині ХХ ст. продовжувалося поповнення й опрацювання української медичної термінології, розвивалася українська медична лексикографія – вийшло друком шість медичних словників. Однак, тенденції витіснення української медичної мови у 70-х роках спричинили негативні явища в професійній мовній підготовці лікарів.

Традиції української термінологічної діяльності відновилися аж у 90-х роках. Побачили світ медичні термінологічні словники, зокрема двотомний «Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник», у якому продовжуються давні традиції української термінографії, відновлюються органічні для української мови словотвірні моделі, розробляються нові форми опрацювання медичних термінів.

Нині також спостерігаємо зацікавлення старою нормою, вживання деяких термінів із медичних творів і словників 20-х років, зокрема *кишківник* замість **кишечник**, *кила* замість **грижа**, *кашлюк* замість **коклюш**, *вислід*

замість **наслідок**, **результат**, *середник* замість **засіб**, *кульшовий* замість **тазостегновий**, *злуки* замість **спайки**, *додатки* замість **придатки**, вживання літери **г** (часом надмірне), що часто слугує ознакою «українськості» мовців.

Запитання та завдання до розділу

Завдання № 1. Дайте відповіді на питання.

1. Дайте визначення понять *термін*, *термінологія*, *термінознавство*.
2. Розкрийте основні ознаки терміна.
3. Хто з українських науковців стояв біля витоків розбудови наукової мови в Україні?
4. Назвіть основні періоди процесу вироблення української наукової термінології та з'ясуйте причини гальмування її розвитку.
5. Під час якого періоду термінотворчий процес набув рис цілеспрямованої наукової діяльності, що передбачало розбудову української термінології?
6. Хто з науковців вперше запропонував наукові терміни складати в дусі народної мови? Чи знайшла ця думка схвалення серед дослідників цього питання.
7. Якої думки щодо складу української медичної термінології була Олена Курило?
8. Охарактеризуйте значення Наукового товариства імені Тараса Шевченка та Інституту української наукової мови у виробленні української термінології.
9. Які головні принципи формування української медичної термінології розробили співробітники Інституту української наукової мови АН України?
10. Які процеси відбуваються на сучасному етапі формування медичної термінології.

Завдання № 2. Виконайте тест, погодившись чи заперечивши твердження.

1. Терміни – це слова, властиві мовленню людей певної виробничої групи.

2. Терміни поділяються на вузькогалузеві та загальнонаукові.
3. Термінологія – це сукупність термінів певної галузі; розділ мовознавства, що займається вивченням й упорядкуванням термінологічних систем.
4. Існує 6 основних етапів творення української медичної термінології.
5. Перші книги, де була представлена медична термінологія – це термінологічні словники.
6. Наукове товариство імені Шевченка розгорнуло роботу щодо систематизації запозиченої медичної термінології.
7. Процес заміни української термінології на іншомовну розпочався у 90 роках ХХ ст.
8. Особливе місце в систематизації та розвитку української медичної термінології ХХ ст. посідають доробки Мартирія Галина.
9. Активне медичне словотворення в Україні розпочалось у 2000 роках.
10. На сьогодні спостерігається зацікавлення науковців власне українською медичною термінологією.

Завдання № 3. Розгляньте таблиці розвитку української медичної термінології. Зробіть висновки про функціонування медичних термінів з погляду їх походження.

Таблиця № 1

Галин, 1920*	Галин, 1926	Кисільов, 1928	УЛРМС, 1960
зціплення, аглоутинація	зціплюван ня, сціплювання, збивання	аглоутинація , зціплення	аглоутинація
розпит, допит, анамнеза	анамнеза, відомости про минулий стан здоровля хворого	анамнеза, розпит	анамнез

Галин, 1920*	Галин, 1926	Кисільов, 1928	УЛРМС, 1960
зівниця, задавлячка, задавка	ангіна, запалення пельки, зівниця	ангіна, жаба	ангіна
дідичність, дідицтво, спадковість	наворот дідичних прикмет, атавізм	атавізм, поворот дідівських прикмет	атавізм
осібниковість, індивідуальність, осібність	осібність	індивідуальність, осібність	(індивідуальний)
насочина, інфільтрат	насочина, інфільтрат	інфільтрат, (насочина)	інфільтрат
гістерія	гістерія, причинна	гістерія, причинна	істерія
мігрена	біль половини голови, мігрена	мігрена, біль половини голови	мігрень
оголомшення, оглумшення, шок	оголомшення, шок	шок, оголомшення	шок

Таблиця № 2

Галин, 1920	Галин, 1926	Кисільов, 1928	УЛРМС, 1960
жильняк, жиловник	судиняк	жильняк, жиляк, ангіома	ангіома
жах людей	—	острах до людей, жах людей, антропофобія	[антропофобі я]
жиляковий	жиляковий	жиляковий,	варикозний

Галин, 1920	Галин, 1926	Кисільов, 1928	УЛРМС, 1960
		варикозний	
солодень	солодень	солодень, глікоген	глікоген
пригноблення	пригноблювання, стискання	пригноблення, депресія	депресія
червонокрівець	червонокрівець	червонокрівець, еритроцит	еритроцит
—	впорскування	впорскування, ін'єкція	ін'єкція
узаразнення, закаження, зараза	зараження	зараза, інфекція	інфекція
—	крива серця	серцева крива, кардіограма	[кардіограма]
крадіжний нахил	нахил до крадіжі	крадіжний нахил, клептоманія	клептоманія
спійня, сполучня	злучнівка, спійня, споївка	сполучня, спійня, сполучниця, кон'юнктива	кон'юнктива
приушниця	привушниця, запалення привушної залози	привушниця, паротит	паротит
легенниця	запалення легенів, легенниця	легенниця, запалення легенів, пневмонія	пневмонія
поступовий	поступовий	поступовий, прогресивний	прогресивний
живчиковий	б'ючковий	живчиковий, пульсаторний	пульсаторний

Галин, 1920	Галин, 1926	Кисільов, 1928	УЛРМС, 1960
білокрівець, левкоцит	білокрівець	білокрівець, левкоцит	лейкоцит
витин, вилучка	резекція, витин, вирізування	витин, резекція	резекція

Таблиця № 3

Галин, 1920	Галин, 1926	Кисільов, 1928	УЛРМС, 1960	Нереалізована тенденція
голоднеча на вітаміни, брак вітамінів	відсутність вітамінів	авітамінуза, голоднйча на вітаміни, брак вітамннів	авітамінуз	авітамінуза
розклад, розбір, аналіза, розріб	розклад, розбір, аналіза	аналіза, розклад, розбір, розслід	аналіз	аналіза, розклад
пролик, ковтка, горлянка	пролик, пелька, горло	пролиг, горло	глотка	пролик, горло
пелька	паща, пелька	пелька	зів	пелька
злосливий, з'їдливий	лихий, злосливий, в'їдливий	злосливий, шкідливий, злісний, лихий	злоякісний	злосливий
воло, волє, гуша	воло	воло	зоб	воло
тенеса, ялита	—	кишківник, кишки	[кишечник]	кишківник

Галин, 1920	Галин, 1926	Кисільов, 1928	УЛРМС, 1960	Нереалізована тенденція
скрапливець, крапливець, крапельник, крапельярка	капельниця, крапельниця	капельник, крапельник, крапливець	крапельниця	крапельник
арсен, андріак	—	арсен, мишак	миш'як	арсен
кляп(к)а вуха	вушко, вушна кляпка	вушна часточка, кляпа, кляпка	мочка вуха	вушна кляпка
уроєна ідея, думка, дурійка, примусова ідея	уроєна думка, примусова уява	причеплива, примусова ідея, думка; настирлива ідея	настирлива ідея, [нав'язлива ідея]	примусова ідея, думка
трунок	—	трунок	напій спиртний	трунок
заморення, наркоза	заморювання, знечулення, наркоза	наркоза, заморювання, знечулення	наркоз	наркоза, заморювання
—	омана зору	мана для ока, мана оптична (зорова)	обман зору	омана зорова
слута, півпараліж, парез	пареза, півпараліза	пареза, півпараліза, півпараліч	парез	пареза, півпараліза
вказівка, виказ, виказка	вказівка	показ, виказ, виказка, свідчення,	показання	показ, виказ

Галин, 1920	Галин, 1926	Кисільов, 1928	УЛРМС, 1960	Нереалізована тенденція
		свідкування		
додаток, наддодок	додаток	додаток, привісок	придаток	додаток
божевілля, психоз	божевілля, душевна хвороба	психоза, божевілля, душевна хвороба	психоз	психоза, божевілля
пістряк	пістряк, рак	пістряк	рак	пістряк
пологовий, поліжничий	пологовий, поліжничий	породільний, пологовий, породовий, поліжничий	родильний	пологовий, породільний, поліжничий, породовий
живосріблій, політанний	живо-срібний	живосріблувий, живосрнбний	ртутний	живосрібловий, живосрібний
злука, спаєння, лют, злютовання	сполука, злука, звязок	злука; (металлов) – злютовування, злютування	спайка	злука
стан, стадія	стан, доба, стадій	стадій, стан, доба	стадія	стадій, стан, доба
миса, миска, лідвиця	миска, миса	миска	таз (анат.)	миска (анат.)
бугорчатка	горбковиця	туберкульоза, горбковиця, сухоти	туберкульоз	туберкульоза, горбковиця, сухоти

Завдання № 4. Підберіть до слів іншомовного походження українські відповідники. Чи можна підібрану вами лексику вважати медичними термінами?

Адаптація –

Анемія –

Апатія –

Вібрація –

Глікоген –

Дефект –

Депресія –

Еритроцит –

Лейкоцит –

Тонус –

Завдання № 5. Замініть у запропонованих речення виділені терміни на слова українського походження. Чи вплинуло це на стиль висловлювання?

1. Питання про об'єктивну реальність *сенсигельних* предметів виходить за межі почуттєвого досвіду.
2. *Сенситивний* період розвитку – це час, у який мозок дитини найбільш сприятливий до пізнання нового.
3. *Інкарцерація* вмісту грижового мішка у вузьких грижових воротах.
4. Як метод дослідження внутрішніх органів *пальпація* набула поширення у другій половині XIX ст.
5. *Свищ* на яснах формується в результаті зараження зуба чи ясен.

Розділ 3. Лексико-семантична організація медичної термінології

3.1. Паронімія як вияв лексико-семантичних відношень у медичній термінології

Як і усім групам лексики, медичній термінології притаманні базові лексико-семантичні явища – полісемія, антонімія, паронімія, синонімія.

Паронімія широко представлена в медичних термінах. Вона передбачає частковий збіг, подібність структури і вимови слів, різних за значенням (*дефектний – дефективний; психіатричний – психічний; афект – ефект; стрес – струс; гамувати – тамувати*). Серед основних чинників, що визначають особливості паронімів, є семантична зумовленість. Кожна паронімічна пара чи група здебільшого має свою специфіку, тому під час зіставлення паронімів виявляється здатність кожного з них до сполучення з іншими словами.

Апендикс – апендицит.

Апендикс – червоподібний відросток сліпої кишки людини та деяких тварин: *здоровий апендикс*.

Апендицит – запалення апендикса: *хронічний апендицит, хворіти на апендицит*.

Гамувати – тамувати.

Гамувати – послаблювати, зменшувати вияв чого-небудь; заспокоювати, втихомирювати: *гамувати стукіт серця, хвилювання*.

Тамувати – зупиняти, стримувати плин, рух чого-небудь, не давати чому-небудь виявитися повною мірою: *тамувати кров, біль, кашель, плач, сміх, стогін, страх, подих, спрагу*.

Скальпель – скарпель.

Скальпель – невеличкий хірургічний ніж: *скальпель гострий, довгий*.

Скарпель – інструмент для оброблення каменя: *скарпель гострий, тупий, новий, старий*.

Алергологічний анамнез – алергічний (алергійний) набряк.

В усній і писемній комунікації лікарів досить часто виникають складнощі у вживанні терміносполучень, у складі яких є прикметники, що розрізняються компонентом *-(о)лог-*: *алергологічний // алергічний (алергійний); венерологічний // венеричний; епідеміологічний // епідемічний, рентгенологічний // рентгенівський, травматологічний // травматичний* тощо. Прикметники з компонентом *-(о)лог-* позначають поняття, пов'язані з науками, які вивчають певні процеси та явища, а прикметники без цього компонента – поняття, пов'язані власне з тими явищами:

алергологічний – який стосується алергології, розділу імунології, що вивчає етіологію, патогенез, клінічні прояви алергічних хвороб та реакцій, розробляє методи їх діагностики, лікування і профілактики (*алергологічний анамнез*); *алергічний (алергійний)* – який стосується алергії (*алергічний бронхіт, алергічний набряк, алергійний свербіж, алергійний риніт* та ін.);

венерологічний – який стосується венерології, галузі клінічної медицини, що вивчає етіологію, патогенез та клініку венеричних хвороб і розробляє методи їх діагностики, лікування та профілактики (*венерологічний диспансер, шкірно-венерологічний диспансер*); *венеричний* – який стосується венеричних хвороб, пов'язаний з ними (*венерична лімфопатія, венерична виразка*);

епідеміологічний – який стосується епідеміології, 1) медичної науки, що вивчає закономірності епідемічного процесу і розробляє методи боротьби з інфекційними хворобами людини, 2) методу вивчення закономірностей поширення інфекційних хвороб серед населення (*епідеміологічний аналіз, епідеміологічний анамнез, епідеміологічний прогноз, санітарно-епідеміологічна розвідка, санітарно-епідеміологічна станція, епідеміологічне обстеження*); *епідемічний* – який стосується епідемії, має характер епідемії (*епідемічне захворювання, епідемічний паротит, епідемічний процес, епідемічний осередок* тощо).

Отже, для доречного терміновживання варто звертати увагу навіть на незначну відмінність у звуковому складі слова.

3.2. Полісемія та омонімія в медичній терміносистемі

Полісемія – це наявність різних значень та змісту в одного і того ж слова (словосполучення, фрази).

Науковці розглядають різні види термінологічної полісемії:

1) міжсистемна полісемія, де багатозначний термін обслуговує різні сфери науки;

2) міждисциплінарна полісемія, яка виявляється у функціонуванні багатозначного терміна в різних галузях однієї науки;

3) внутрішньосистемна полісемія, коли багатозначний термін функціонує в межах одного розділу науки.

У медичній термінології широко представлена міжсистемна полісемія, що ґрунтується на схожості функцій, напр.: *імпульс* – 1) внутрішній поштовх до дії; 2) форма збудження в нервових волокнах, яку спричиняє будь-яке подразнення; 3) кількість руху, яка дорівнює добуткові маси тіла на його швидкість; *кома* – 1) стан непритомності з порушенням чутливості й рефлексів, розладом життєво важливих функцій – кровообігу, дихання; 2) газова туманність оболонки ядра комети; *аборт* – 1) передчасне припинення вагітності; 2) аварійне припинення роботи комп'ютера; 3) літальний апарат, що припинив роботу.

Міждисциплінарна полісемія, яка виявляється у функціонуванні багатозначного терміна в різних галузях однієї науки, представлена терміном *інлей*, що має чотири значення в мові медицини: 1) в стоматології – вкладка для пломбування; 2) імплант для кісток; 3) ортопедична вкладка для взуття; 4) шкірний трансплантат.

Прикладом внутрішньосистемної полісемії є запозичений термін *контактура* (укр. скорочення): 1) патологічне скорочення м'язів, стискання; 2) патологічне наближення нижньощелепової та верхньощелепової кісток до серединної площини.

Омонімія медичної термінології української мови здебільшого виявляється як міжсистемне явище. Міжгалузева омонімія пов'язана насамперед з тим, що спеціалізація значення загальнонавживаного слова чи лексеми з іншої галузі знань передбачає розходження значень між словом і медичним терміном, за ними закріплені різні дефініції, напр.: *інструмент, маска, тканина, таз* тощо. Зрідка спостерігаємо це явище всередині самої медичної терміносистеми. До термінів-омонімів, які відбивають поняття різних медичних підсистем, відносимо терміни на зразок *анастомоз, кювета* та ін. Так термін *анастомоз* розуміють як: 1) анатомічний термін, що номінує природне з'єднання двох порожнинних органів; 2) термін хірургії на позначення штучно створеного з'єднання двох порожнинних органів тощо.

Міжгалузеву омонімію легко простежити на терміні *імунізувати* «робити кого- чи що-небудь імунним, несприятливим до чогось». Нині слово розширило свої змістові можливості та ввійшло до юридичної терміносистеми зі значенням «робити вільним кого-небудь від дії деяких норм права».

3.3. Антонімія медичних термінів

Широко представлена в медичній терміносистемі антонімія. Протиставлення лексичних значень терміноелементів зумовлює тісні контрастні й асоціативні логічні зв'язки між ними: *повнокров'я – знекровлення, полегшення стану – погіршення стану, болісна процедура – безболісна процедура, ушкоджений орган – цілий орган*.

Виділено два типи реалізації антонімії: лексичну (*зараження – дезінфекція, антисептика*) та словотвірну (*зараження – незараження*).

У медичній термінології чітко простежується низка виразних, притаманних лише їй особливостей: 1) наявність розгорнутих антонімічних рядів на зразок: *нормальний – ненормальний, аномальний, анормальний, неправильний, патологічний*; 2) паралельне вживання лексичних і

словотвірних антонімічних пар: *непрацездатність тимчасова* – *непрацездатність стійка, інвалідність*. Антонімія є виразною специфічною рисою, характерною для клінічної термінології, що уможливорює окреслення семантики терміносистеми, забезпечує її симетричність, стійкість і підсилює системність.

3.4. Синонімія як вияв лексико-семантичних відношень в медичній термінології

Наявність розгалуженої синонімії в термінології клінічної медицини зумовлена як позамовними, так і власне мовними чинниками. В українській клінічній термінології синонімічні ряди утворилися внаслідок:

1) паралельного вживання питомого й іншомовного термінів: *кровотворення* – *гемопоез*, *новоутворення* – *неоплазма*, *недокрів'я* – *анемія*;

2) мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів, наприклад: утворення однослівних складноскорочених назв з окремих компонентів, що входять до складу терміна-словосполучення: *вегетативний невроз* – *вегетоневроз*, *ревматичний кардит* – *ревмокардит*; використання повних форм та аббревіатур: *адренокортикотропний гормон* – *АКТГ*;

3) паралельного функціонування термінів, запозичених із різних мов: *енцефаластенія* – *церебрастенія*, *нефрографія* – *ренографія*;

4) утворення термінів-епонімів (терміни, до складу яких входить власна назва): *капіляро-токсикоз* – *геморагічна пурпура Геноха*, *вірусна діарея* – *хвороба Спенсера*;

5) пояснення наукових понять описом їхніх істотних ознак: *кокцигодинія* – *куприковий біль*, *колоптоз* – *опущення товстої кишки*;

6) відродження термінів, які з певних причин активно не використовувалися протягом якогось часу: *пропасниця*, *правець*, *нежить*.

3.4.1. Терміни-епоніми як спосіб вияву синонімії в медичній термінології

Епонім – це назва явища (наприклад, хвороби), поняття, структури або методу за ім'ям людини, що вперше виявила або описала їх (*Квінке, закон Вакернагеля, символ Кронекера* тощо)

Епоніми широко представлені в медичній термінології, проте останнім часом все частіше виникає необхідність в заміні таких термінів на більш описові. Медичний термін є результатом теоретичного узагальнення і повинен найточніше описувати явища, тому епоніми, що не характеризують поняття, мають і негативні характеристики. Вони малоінформативні, часто громіздкі, створюють додаткові синонімічні ряди, важко транслітеруються і транскрибуються; тільки позначають, маркують наукове поняття, але не відображають характерних ознак описуваного об'єкта.

Однак саме епоніми є одним з найчисленніших пластів медичної термінології. Серед епонімів розглядають:

- міфологізми;
- біблеїзми;
- терміни, що містять імена літературних персонажів;
- терміни, до складу яких входять імена науковців і лікарів;
- терміни, що містять імена хворих.

Велика частина міфологізмів увійшла в медичну термінологію в епоху Відродження. У складі анатомічних термінів часто використовуються імена богів і богинь:

cornu Ammonis (hippocampus) – амонію ріг,

mons Veneris – міст Венери,

umbilicus Veneris – пуп Венери,

tendo Achillis (t. calcaneus) – Ахіллове сухожилля.

Під час підготовки міжнародної анатомічної номенклатури 1955 року було вирішено повністю виключити епоніми, замінивши їх термінами (наприклад, *перший шийний хребець* має епонімічну назву *Atlas (Атлант)* і йому відповідає термін *vertebra cervicalis prima (I)*), але в

похідних термінах епонім зберігається (*атлантопотиличний, ахіллотомія, ахіллотенонпластика*).

Міфологічні епоніми поширені і в клінічній термінології: термін *психіатрія* походить від імені *Психея* – уособлення душі людини, *гігієна* – від імені дочки *Асклепія Гігіей*.

Біблеїзми увійшли в медичну термінологію в Середні віки, коли назви визначених хвороб пов'язували з іменами святих: *Антонів вогонь* – *гангренозне захворювання*, назване за ім'ям святого Антонія, *хвороба святого Мавра* – *подагра*.

Часто клінічні терміни походять від імен вигаданих художніх персонажів. Наприклад, *сифіліс* – хронічна венерична хвороба, що отримала свою назву від імені пастуха Сифіліса з поеми Джироламо Фракасторо; *синдром Аліси в країні чудес* – ілюзорне сприйняття простору і часу, явища деперсоналізації; *синдром Мюнхаузена* (син. лапаротомофілія) – психічний розлад тощо.

Імена науковців і лікарів, які вперше відкрили і описали те чи інше явище, становлять найчисленнішу групу. Часто епонім вказує на одну особу, хоча наукове відкриття – результат роботи багатьох. У деяких випадках термін об'єднує імена двох або більше людей. Це відбувається в тому випадку, коли хворобу відкрили і описали кілька науковців, незалежно один від одного, наприклад, *хвороба Абта–Леттерера–Сиве* (*істинний ретикулогістіоцитоз*). Це захворювання вперше описав Леттерера, потім Сиве зробив докладний опис клінічної картини, а Абт узагальнив результати всіх досліджень.

Іноді в епонімічних назвах вживаються імена хворих (лише 4 % від усіх термінів-епонімів), наприклад, *культура клітин HeLa* – культура пухлинних клітин – Helena Lane (пацієнт), *синдром Діогена* (синдром старечого убозтва).

Терміни-епоніми на сьогодні широко функціонують у медичній термінології, хоча існує тенденція до їх заміни на описові відповідники.

Часто вживання епонімів має і позитивне значення, оскільки сприяє економії мовних засобів.

Запитання та завдання до розділу

Завдання № 1. Дайте відповіді на питання.

1. Які лексико-семантичні явища притаманні медичній термінології?
2. Що таке паронімія і як вона виявляється в медичній термінології? Наведіть приклади.
3. Як у термінології виявляється багатозначність?
4. Які є види полісемії? Наведіть приклади?
5. У чому полягає специфіка омонімії в термінології?
6. Які є види омонімії?
7. Які особливості синонімії в термінології?
8. Перерахуйте причини появи синонімії в термінології?
9. Чи можна вважати синонімію в медичній термінології негативним фактом розвитку терміносистеми?
10. Яка причина появи антонімії в термінології? На які групи можна поділити антонімічні пари в термінології?

Завдання № 2. А) Користуючись словниками медичної термінології та словами для довідок, підберіть до іншомовних слів українські синоніми:

Алопеція, бронхіальна астма, вісцеральний, геморагія, неоплазма, торакальний, церебральний.

Слова для довідок: нутрощевий, мозковий, грудний, крововилив, облісіння, новоутворення, ядуха (дихавиця).

Б) Підберіть до термінів-латинізмів відповідники з іншої мови. З'ясуйте за словником, чи немає у них різниці в значеннях.

Синусит, альвеолярна піорея, люес.

Слова для довідок: гайморит (англ.) пародонтоз (грецьк.), сифіліс (італ.).

Завдання № 3. Відредагуйте речення. Поясніть, незнання якого мовного явища може бути причиною подібних помилок.

1. У пацієнта діагностували хронічний апендикс. 2. У стресових ситуація необхідно тамувати надмірне хвилювання. 3. Алергологічний набряк може призвести до серйозних наслідків. 4. Венеричний диспансер знаходиться за містом. 5. Епідемічний прогноз був сприятливим. 6. Хворий поступив у лікарню із запаленням легенів. 7. Хворий грипом скаржився на біль у м'язах. 8. Лікуючий лікар швидко зібрав анамнез.

Завдання № 4. Прочитайте рішення конгресів щодо вживання епонімів в анатомічній терміносистемі. Знайдіть в тексті терміни-епоніми та відповідники до них. Використанню яких термінів надається перевага на сьогодні.

У 1955 році на Міжнародному конгресі з анатомії в Парижі було прийнято рішення, яке забороняло використання низки епонімів в галузі анатомії. Було запропоновано введення більш описових, не епонімічних термінів. Останнє видання «Анатомічної термінології» («Terminologia Anatomica») надає лише два епоніми, cornu ammonis та stratum purkinjese corticis. Проте, певна кількість епонімічних термінів, як і раніше, залишається в ужитку, тільки в менш формальних видах дискурсу.

На міжнародному рівні було прийнято ще одне рішення, яке сприяло створенню термінологічних варіантів, хоча його наслідки були менш масштабними, на відміну від рішення стосовно анатомічної термінології. У 1974 році Державний інститут охорони здоров'я Сполучених Штатів Америки провів конференцію, на якій обговорювалися найменування захворювань та їхні симптоми. Дійшли до висновку про те, що «має бути припинене присвійне використання епонімів, оскільки сам автор не страждав на цю хворобу» (Класифікація та номенклатура вад, 1974; Класифікація і

номенклатура морфологічних дефектів, 1975), що призвело до створення багатьох синтаксичних однойменних варіантів.

На сьогодні Всесвітня організація охорони здоров'я надає перевагу неепонімічним термінам над епонімічними в розробці «Міжнародної статистичної класифікації захворювань і проблем, пов'язаних зі здоров'ям». Цікаво відзначити, що таких епонімів, як «синдром Готліба» та «синдром Урбані» для позначення двох найвизначніших медичних відкриттів кінця ХХ ст., СНІД та атипова пневмонія відповідно, не існує взагалі (Хоппер 2011). Ці два приклади показують також, що тепер епоніми не так часто використовуються в сучасному медичному дискурсі.

Завдання № 5. Підберіть до термінів-епонімів відповідник.

Хвороба Базедова-Грейвса-Перрі, синдром Дегоса, хвороба Бурневільля-Стрінгла, Гебердена хвороба, острівці Лангерганса, хвороба Верльгофа, хвороба Боткіна, хвороба Хасімото.

Інформація для довідок: дифузний токсичний зоб, інфекційний вірусний гепатит, злоякісний атрофічний папульоз, аутоімунна тромбоцитопенія, грудна жаба, туберкульозний склероз, панкреатичні острівці, аутоімунний тиреоїдит.

Розділ 4. Усталені вислови в медицині

4.1. Кліше. Види кліше.

Кліше – це мовні конструкції, яким властиві постійний склад компонентів, їх порядок та усталене звучання.

Розрізняють прості, ускладнені та складні кліше.

Прості кліше – це мовні конструкції, що складаються з двох слів: *згідно з, відповідно до, вжити заходів, оголосити подяку, винести догану, брати участь* тощо.

Ускладнені – що мають більше двох слів: *брати до уваги, згідно з оригіналом, брати активну участь, вжити суворих заходів, винести сувору догану* тощо.

Складні – мають у своїй структурі два простих кліше, які поєднані в один блок: *відділ боротьби з організованою злочинністю, контроль за виконанням наказу залишаю за собою, наказ оголосити особовому складу академії* тощо.

Використання мовного кліше – це одна з особливостей ділового мовлення. Кліше дозволяють забезпечувати точність мови.

У мовленні медика також чимало усталених висловів, що використовуються під час професійної діяльності. Наведемо деякі з них, де найчастіше трапляються помилки.

Хворий був прийнятий у лікарню – хворий поступив у лікарню.

Медики і пацієнти часто застосовують вирази: *дата і час поступлення хворого, хворий поступив у лікарню, діагноз при поступленні* – вони є реквізитами медичної карти стаціонарного хворого. Більшість опитаних медичних працівників вважають, що ці конструкції – нормативні. Однак, чи не є порушенням літературної норми таке слововживання.

Одинадцятитомний академічний «Словник української мови» (СУМ) репрезентує усі значення слів *поступати, поступлення* як розмовні,

рідковживані. Отже, дуже активізувалися ці слова у сучасній мовній практиці тільки під впливом російської мови. В офіційній комунікації їх не треба застосовувати.

До 50-х рр. у Західній Україні, як видно з аналізу формулярів історій хвороб того часу, у цьому контексті використовували українське слово *вступ*: *час вступу до лікарні, діагноз при вступі*. Але й цей вираз не є бездоганним, оскільки тут бачимо спробу не зовсім вдало розширити значення слова *вступати*, яке вже означає «ставати, ступати в середину чого-небудь» (*вступати у човен*), «входити, в'їжджати куди-небудь» (*вступати у кімнату*), «по дорозі заїжджати, заходити куди-небудь» (*вступити до Львова*), «ставати членом якої-небудь організації, товариства; вступати до навчального закладу» (*вступати в університет*) тощо. Крім того, дієслово *вступати* в усіх значеннях має активну форму, що не зовсім відповідає часто «пасивному» станові хворого.

Тому є цілком доречним у такому звороті застосовувати слова *приймати, прийняття*, (незавершена дія) *приймання: дата і час прийняття хворого, хворий був прийнятий (-им) у лікарню (хворого прийняли у лікарню), діагноз на час прийняття*. На підтвердження цієї думки відзначимо, що СУМ фіксує значення слова *приймати* як «брати кого-небудь в якийсь заклад для тимчасового перебування». Крім того, рекомендовані конструкції є пасивними (що відповідає «пасивності» пацієнта) і мають у медичній галузі споріднені слова, як-от: *приймання хворих, приймальна палата, приймальне відділення, приймально-евакуаційне відділення, приймальні години* тощо.

Крім лексеми *прийняття*, яка сполучається в мові з різними словами, можна також рекомендувати до вжитку слово *госпіталізувати*, а також похідний іменник – *госпіталізація*.

Отже, слід вживати звороти *хворий був прийнятий (-им) у лікувальний заклад, хворий був госпіталізований, дата і час прийняття (госпіталізації) хворого, діагноз на час прийняття (госпіталізації)*.

Лікувальник – лікар-куратор – лікуючий лікар.

На позначення лікаря, який здійснює діагностику захворювання й лікування конкретного хворого, часто застосовують вираз *лікуючий лікар*, фіксують його й деякі нові медичні словники. Однак, це словосполучення не відповідає нормам сучасної української літературної мови?

Насамперед, аналізований термін є калькою російського *лечащий врач*. Очевидно, цей термін в російській мові має вказувати, що саме цей *врач* не тільки *врёт*, але й *лечит*. До речі, терміна *лечащий врач* не подає авторитетний російський медичний словник (*Энциклопедический словарь медицинских терминов*). В українській мові вже саме слово *лікар* вказує на лікування. Тому в тавтологічному виразі *лікуючий лікар* є тільки недоречна надлишковість. По-друге, до складу цього терміносполучення входить не властивий українській мові активний дієприкметник *лікуючий*. Слова *лікуючий* не фіксує жоден словник української мови. Отже, терміносполучення *лікуючий лікар* є неприйнятним.

Як відповідник до російського *лечащий врач* пропонують вживати термін *лікар-куратор*. Слово *куратор* (лат. *curator*) пов'язане з латинським *curatio*, яке перекладається як *піклування, догляд, лікування*. Застаріле значення слова *курувати* в українській мові – *лікувати*. Тепер термін *курація* в медицині означає «сукупність дій лікаря для діагностики захворювання й лікування хворого, а також оформлення медичної документації». Таким чином, вираз *лікар-куратор* точно передає внутрішню форму терміна. Саме це терміносполучення наводить як переклад до рос. *лечащий врач* академічний «Російсько-український словник наукової термінології. Біологія. Хімія. Медицина».

Київський мовознавець І. Борисюк пропонує свій варіант перекладу – слово *лікувальник*. Ця порада є слушною, оскільки для творення терміна *лікувальник* використано часто вживану в українській мові модель із формантом *-альник* (*складальник, відпочивальник, піклувальник, сватальник*), складається цей термін з одного слова. А недоліком терміна *лікар-куратор* є ще й те, що у свідомості мовців, очевидно, існує й інше значення слова

куратор – «студент-медик, який стежить за перебігом хвороби у хворого, що перебуває на стаціонарному лікуванні». Крім того, певна недоречність у словосполученні *лікар-куратор* все ж таки зберігається і відчувається мовцями, що вивчали латинську мову. Тому під час розмов з лікарями, що пишуть підручники, про відповідники рос. терміна *лечащий врач* автор цих рядків відзначив, що медики віддали б перевагу саме термінові *лікувальник*, якби той був зафіксований в авторитетних словниках.

Отже, до російського терміна *лечащий врач* можна рекомендувати два українських відповідники – *лікувальник* і *лікар-куратор*.

Перебіг хвороби – протікання хвороби.

У комунікаціях лікарів часто трапляється стереотип *протікання хвороби*, який вживають як відповідник рос. *течение болезни* (лат. *cursus morbi*), хоча всі українські медичні словники передають цей термін словосполученням *перебіг хвороби*. Помилкове терміновживання у цьому виразі зумовлено тим, що мовець, який не знає нормативного перекладу, намагається використати в укр. відповіднику слово, спільнокореневе з російським.

В українській термінології слово *протікання* застосовують в хімії стосовно речовини. У процесуальному значенні можна вживати слова *перебіг, хід, проходження: перебіг хвороби, перебіг (проходження, хід) пологів, проходження (перебіг, хід) реакції* тощо.

Запобігання хворобі – попередження хвороби.

Усі авторитетні сучасні медичні словники як відповідники лат. терміна *prophylaxis* (рос. *предупреждение*) наводять тільки слово *запобігання*. Воно входить до складу таких терміносполучень, як *запобігання хворобі, запобігання вагітності*. Хоча в історії кодифікації є два приклади, коли поряд з терміном *запобігання* рекомендували слово *попередження*.

Укладачі словників термінові *запобігання* віддають перевагу над словом *попередження* у зв'язку з тим, що він має в медичній термінології споріднений прикметник *запобіжний (запобіжне щеплення)* і не має в сфері

ділового спілкування тієї багатозначності, яку мав би термін *попередження*, що вже означає один з видів адміністративного стягнення (*догана з попередженням*).

Тому використання в комунікаціях лікарів слова *попередження* (*попередження хвороби, попередження вагітності*), що можна повсякчас спостерігати, є порушенням чинної мовної норми. Його можна трактувати як вияв русифікації, а не збагачення мови. Нормативними є терміносполучення *запобігання хворобі, запобігання вагітності*, вживання яких в усній мові не може ускладнювати взаєморозуміння під час спілкування.

Висновок експерта – заключення експерта.

Під час перегляду ділових паперів часто доводиться бачити словосполучення: *консультативне заключення, експертне заключення, заключення судово-медичної експертизи, гістологічне заключення, заключення контракту*. Таке слововживання неприпустиме в літературній мові. Слова *заклучення* не фіксує жоден словник української мови. Цей покруч виник під впливом багатозначного російського слова *заклучение*. В українській мові в наведених стереотипах залежно від контексту слід вживати слово *висновок*, яке СУМ тлумачить як «остаточна думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань або розгляду певних фактів» і *укладення (укладання)*, утворене від дієслів *укладати, укласти*, одне із значень яких «офіційно домовлятися про що-небудь, визначаючи умови, складати (угоду, союз і т. ін.)»: *консультативний висновок, висновок ЛТЕК, висновок щодо призначення наркотичних препаратів, висновок експерта, висновок судово-медичної експертизи, гістологічний висновок і укладення (укладання) контракту*.

Хворий на ангіну – хворий ангіною – хворий з ангіною.

Часто медики порушують синтаксичну норму, неправильно сполучаючи назви хвороб з терміном *хворий* і спорідненими з ним словами *хворіти, захворіти, захворювати, захворілий, перехворілий, захворюваність*. Мовці помилково використовують назву хвороби, поєднуючи її зі словом

хворий, в орудному відмінку: *хворий ангіною, хворів грипом, захворів ГРЗ, захворілий пневмонією, висока захворюваність гепатитом.*

В українській мові такі терміносполучення будують за моделлю: слово *хворий* (*хворіти, захворіти, захворювати, захворюваність, перехворіти, перехворілий*) + назва хвороби в знахідному відмінку однини з прийменником *на*: *хворий на ангіну, хворів на грип, захворів на ГРЗ, захворілий на пневмонію, висока захворюваність на гепатит.*

Цю норму обстоює Б. Антоненко-Давидович у книжці «Як ми говоримо» (К., 1991), автори «Антисуржика» (Львів, 1994), О. О. Тараненко й В. М. Брицин у «Російсько-українському словнику» (К, 1996).

Модель *хворий з чим: хворий з катарактою, хворі із захворюваннями..*, яку часто вживають лікарі, є елементом розмовної комунікації, застосовувати її в наукових творах не бажано.

Запитання та завдання до розділу

Завдання № 1. Дайте відповіді на питання.

1. Що таке мовні кліше?
2. У якому стилі мовлення переважно функціонують кліше?
3. Які існують види мовних кліше?
4. Наведіть приклади мовних кліше, що можуть обслуговувати будь-яку галузь.
5. Наведіть приклади медичних мовних кліше.

Завдання № 2. Відредагуйте текст.

Хлопець несподівано захворів грипом. Наступного дня він звернувся до лікуючого лікаря. Лікар порадив госпіталізувати пацієнта, тому вже ввечері хворий поступив у лікарню. Після огляду хлопцю порадили звернутися до епідеміолога. Заключення лікаря-епідеміолога було

за ЗКПО

--	--	--	--	--	--	--	--

Міністерство охорони здоров'я України

Медична документація _____

(найменування закладу)

форма № 027/о

Затверджена згідно наказу МОЗ України 29.12.2000 р. № 369

В И П И С К А

із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого (підкреслити)

В _____

(найменування і адреса закладу, куди направляється виписка)

1. Прізвище, ім'я по батькові хворого

_____

2. Дата народження

--	--	--	--	--	--	--	--

3. Домашня адреса

_____

4. Місце роботи і рід занять

_____

5. Дати: а) в амбулаторії: захворювання _____

направлення в стаціонар _____

б) в стаціонарі: надходження _____

виписки або смерті (підкреслити) _____

6. Повний діагноз (основне захворювання, супутні захворювання та ускладнення): _____

_____

7. Короткий анамнез, діагностичні дослідження, протікання хвороби, проведене лікування, стан при направленні, при виписці

_____

8. Лікувальні і трудові рекомендації:

_____

“ _____ ” _____ 20__ р.

Лікуючий лікар _____

(підпис)

Література

1. Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю. Історія медицини / С. А. Верхратський, П. Ю. Заблудовський. – 4-е вид., випр. і доп. – К., 1991. – 431 с.
2. Ганіткевич Я. Відродимо українську медичну літературу / Я. Ганіткевич // Лікарський збірник. Нова серія. – Львів, 1996. – Т. 3. – С. 58–63.
3. Горецький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький. – К., 1963. – 243 с.
4. Дідик-Меуш Г. М. Медична номенклатура в пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. : автореф. дис ... канд. філол. Наук / Г. М. Дідик-Меуш. – Львів, 2001. – 19 с.
5. Місник Н. В. Формування української медичної клінічної термінології: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови / Н. М. Місник. – К., 2002. – 173 с.
6. Німчук В. В. Мова українського травника XVI ст. / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 43– 55.
7. Передрієнко В. А. Передмова / В. А. Передрієнко // Лікарські та господарські порадики XVIII ст. – К., 1984. – С. 5– 16.
8. Наконечна Г. В. Формування і розвиток української хімічної термінології : автореф. дис ... канд. філол. наук / Г. В. Наконечна. – К., 1994. – 17 с.
9. Юкало В. Я. Культура мови : навч. посібник для студентів вищих медичних закладів освіти / за ред. Л. В. Струганець. – Тернопіль, 1999. – 77 с.
10. Золотухін Г. О., Литвиненко Н. П., Місник Н. В. Фахова мова медика : підручник / Г. О. Золотухін, Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник. – К., 2001. – 392 с.

